

Kaderberoepsgerichte leerweg:

Wat moet je kennen voor het Centraal Schriftelijk Eindexamen (CSE) Biologie VMBO in 2010?

BI/K/3	Leervaardigheden in het vak biologie	
BI/K/4	Cellen staan aan de basis	BIOboek 1.1 + 2.1 + 1.6 + 1.7 + 1.8 + 2.5 + 3.7 + 3.8 + 4.3 + 4.11
BI/K/6	Planten en dieren en hun samenhang: de eigen omgeving verkend	BIOboek 1.2 + 1.3 + 1.5 + 1.7 + 1.9 + 2.2 + 2.4 + 2.6 + 4.1 + 4.3 + 4.4 + 4.5
BI/K/9	Het lichaam in stand houden: voeding en genotmiddelen, energie, transport en uitscheiding	BIOboek 3.3 + 3.4 + 3.5 + 3.6 + 3.7 + 3.9 + 3.18
BI/K/11	Reageren op prikkels	BIOboek 3.10 + 3.11 + 3.12 + 3.13 + 4.7
BI/K/12	Van generatie op generatie	BIOboek 1.3 + 1.5 + 3.14 + 3.15 + 4.8

BI/K/3 Leervaardigheden in het vak biologie

Hierin staan verschillende vaardigheden die je zijn bijgebracht tijdens de biologielessen.

Waar je voor het examen even speciaal op kunt oefenen zijn de 'rekenvaardigheden':

- oefenen met schema's, tabellen, grafieken e.d.
- oefenen in het aangeven van juiste eenheden en grootheden.
- oefenen in het maken van een onderzoeksverslag.

Opdrachten hiervoor staan in BIOboek opdrachten.

BI/K/4 BIOboek 1.1 + 2.1 + 1.6 + 1.7 + 1.8 + 2.5 + 3.7 + 3.8 + 4.3

Cellen staan aan de basis

De kandidaat kan

- 1 levenskenmerken noemen en toelichten:
 - stofwisseling (ademhaling, voeding, uitscheiding), groei, voortplanting, reageren op prikkels
- 2 delen waaruit een cel is opgebouwd en delen waardoor een cel kan zijn omgeven, benoemen en in afbeeldingen of in modellen aanwijzen en van deze delen de functie(s) beschrijven:
 - celkern, cytoplasma, celmembraan, vacuole, bladgroenkorrels, zetmeelkorrels, kleurstofkorrels, celwand
- 3 kenmerkende eigenschappen van cellen van dieren, planten, schimmels en bacteriën noemen:
 - verschillen in bouw met betrekking tot:
 - . de aanwezigheid van een kern
 - . de aanwezigheid van bladgroenkorrels
 - . de aanwezigheid van een celwand
 - . relatieve grootte
- 4 beschrijven wat de stofwisselingsprocessen, verbranding en fotosynthese voor betekenis hebben voor de instandhouding van een organisme en wat de correlatie ervan is met de gassen die een organisme in en uit gaan
- 5 delen waaruit een weefsel, orgaan of orgaanstelsel is opgebouwd benoemen en in afbeeldingen of modellen aanwijzen en functie(s) van deze delen beschrijven:
 - de aanwezigheid van weefsels en organen bij meercellige organismen
 - weefsel: een aantal aaneengesloten cellen met gelijke vorm en functie; in veel gevallen is er tussencelstof
 - orgaan: een uit een aantal typen weefsel opgebouwd deel van een organisme met één of meer functies
 - orgaanstelsel: een uit een aantal organen opgebouwd deel van een organisme met één of meer functies (spijsverteringsstelsel, bloedvatstelsel, geraamte/ bottenstelsel, zenuwstelsel, zintuigstelsel, voortplantingsstelsel, ademhalingsstelsel, spierstelsel, hormoonstelsel)

- 6 toelichten dat een organisme als een geheel beschouwd kan worden waarbij voor instandhouding en gezondheid van het organisme processen in onderlinge samenhang plaatsvinden: -voedselopname, gaswisseling, transport, stofwisseling in relatie tot energiegebruik, groei en vervanging

BI/K/6 BIOboek 1.2 + 1.3 + 1.5 + 1.7 + 1.9 + 2.2 + 2.4 + 2.6 + 4.1 + 4.3 + 4.4 + 4.5 + 4.11

Planten en dieren en hun samenhang: de eigen omgeving verkend

De kandidaat kan

- 1 met behulp van determineertabellen de Nederlandse naam opzoeken van planten- en diersoorten die veel in Nederland voorkomen en verwoorden dat aan het onderling verschillen van soorten erfelijke factoren ten grondslag liggen
- 2 verbanden aangeven tussen vorm, bouw en leefwijze van organismen en de omgeving waarin deze organismen leven, en uitleggen hoe planten en dieren zijn aangepast aan hun leefomgeving:
 - aanpassing aan droge, natte, hete en koude omstandigheden
 - kenmerken van bloemen met windbestuiving en van bloemen met insectenbestuiving, met name:
 - . verschillen in vorm en kleur, geur, aanwezigheid van nectar en de aanwezigheid en plakkerigheid van stuifmeel
 - . vorm van de meeldraden en stamper
 - klimplanten, voorjaarsbloeiers, rozetvormende planten, waterplanten met drijvende bladeren
 - de organen via welke zuurstof wordt opgenomen en koolstofdioxide wordt afgegeven bij dieren, met name:
 - . tracheeën bij insecten
 - . kieuwen bij vissen
 - . longen, kieuwen en huid bij amfibieën
 - . longen bij reptielen, vogels en zoogdieren
 - de poten van teengangers, hoefgangers en zoolgangers
 - de functie van zwemvliezen bij watervogels, de functie van lange poten en gedeeltelijke zwemvliezen bij steltlopers en de functie van klauwen bij roofvogels
 - bij zoogdieren de vorm en de functie van plooi kiezen (bij planteneters), knipkiezen (bij vleeseters) en knobbelkiezen (bij alleseters)
 - bij planten- en vleeseters de relatie tussen het soort voedsel en de lengte van het darmkanaal
 - de functie van bepaalde snavelvormen, met name:
 - . een puntige snavel bij insectenetende vogels
 - . een kegelvormige snavel bij zaadetende vogels
 - . een haakvormige snavel bij roofvogels
 - verschillen tussen individuen van een soort kunnen het gevolg zijn van verschillen in erfelijke aanleg en/ of verschillen in milieufactoren waaraan die individuen hebben blootgestaan
- 3 delen waaruit zaadplanten zijn opgebouwd benoemen, hun functie(s) beschrijven en aangeven welke delen van planten voedingsmiddelen en/ of grondstoffen leveren voor de mens:
 - stengels: transport via houtvaten en bastvaten, opslag en stevigheid
 - bladeren met huidmondjes: fotosynthese, opname en afgifte van koolstofdioxide en zuurstof, verdamping van water
 - wortels: bevestiging in de bodem, opname van water en mineralen (voedingszouten) met behulp van wortelharen, opslag van vooral zetmeel als reservevoedsel
 - bloemen met kelkbladeren, kroonbladeren, meeldraden (met helmraden en helmknoppen), en stamper(s) (met stempel(s), stijl, vruchtbeginsel en zaadbeginsel(s)): voortplanting
 - vrucht met een of meer zaden: geslachtelijke voortplanting
 - een zaad bestaat uit een zaadhuid, kiempje en reservevoedsel vooral eiwitten, vetten en zetmeel en manieren van zaadverspreiding (m.b.v. wind, dieren, "wegschieten")
 - bollen met rokken: ongeslachtelijke voortplanting en opslag van
 - reservestoffen -knollen: ongeslachtelijke voortplanting en opslag van reservestoffen -alle genoemde delen kunnen voedingsmiddelen voor de mens leveren
- 4 enkele typen weefsel(s) van planten met functie(s) en bouw beschrijven:
 - weefsels met onder andere fotosynthese en opslag
 - vaatbundels met houtvaten (transport van water en voedingszouten) en met bastvaten (transport van water met energierijke stoffen)
 - opperhuid van stengels en bladeren met huidmondjes voor opname en afgifte van gassen en een waslaagje voor bescherming tegen uitdroging en beschadiging
 - openen van huidmondjes in het licht en sluiten in het donker -openen en sluiten van huidmondjes in relatie tot opname en afgifte van water door planten
 - opperhuid van wortels met wortelharen: opname van water en mineralen (voedingszouten)

- 5 uitleggen wat een ecosysteem is en uitleggen/ noemen welke relaties er zijn tussen organismen bij de energiestromen in een ecosysteem:
- planten- en diersoorten noemen die een voedselketen/ voedselweb of een piramide van biomassa/ aantallen vormen
 - in een beschreven ecosysteem producenten, consumenten en reduceren onderscheiden:
 - . planten zijn producenten die zelf energierijke stoffen maken d.m.v. . fotosynthese
 - . dieren zijn consumenten die voor hun voedsel afhankelijk zijn van andere organismen
 - . onverteerde delen, afvalstoffen en restanten van planten en dieren worden door reduceren (zoals schimmels en bacteriën) omgezet in koolstofdioxide, water en zouten die planten kunnen opnemen/ relatie met koolstofkringloop
 - . consumenten en reduceren gebruiken de energierijke stoffen uit hun voedsel voor de verbranding en opbouw van het eigen lichaam
 - . bij het in stand houden van een organisme gaat energie verloren in afvalproducten en door verlies van warmte
- 6 in een beschreven ecosysteem biotische en abiotische milieufactoren noemen en toelichten dat individuen en populaties in een ecosysteem afhankelijk zijn van, en beïnvloed worden door biotische en abiotische factoren

BI/K/9 BIOboek 3.3 + 3.4 + 3.5 + 3.6 + 3.7 + 3.9 + 3.18

Het lichaam in stand houden: voeding en genotmiddelen, energie, transport en uitscheiding

De kandidaat kan

- 1 de functie van het verteringsstelsel beschrijven:
 - voedingsmiddelen worden bewerkt zodat eiwitten, koolhydraten en vetten bereikbaar worden voor enzymen en na afbraak opgenomen kunnen worden in het bloed
- 2 de delen van het verteringsstelsel en de delen die met dit stelsel samenwerken, noemen, in afbeeldingen aanwijzen en functie(s) en werking ervan beschrijven, met inbegrip van enzymwerking:
 - ligging en functie(s) van:
 - . mond met tong, speekselklieren, tanden en kiezen
 - . slokdarm
 - . maag
 - . alvleesklier
 - . twaalfvingerige darm
 - . dunne darm
 - . dikke darm
 - . endeldarm met anus
 - productie van verteringssappen in speekselklieren, maagsapklieren, alvleesklier en dunne darm
 - algemene functie verteringsenzymen
 - speeksel en maagzuur beschermen tegen infecties via het voedsel
 - functie van darmperistaltiek
 - de bouw van tanden en kiezen met glazuur, tandbeen, wortel, cement, zenuw en bloedvaten
 - tegengaan tandbederf, met name de rol van:
 - . speeksel
 - . tanden poetsen
 - . fluorbehandeling
 - afvoer van bloed met voedingsstoffen via de poortader naar de lever
 - ligging en functies lever, met name:
 - . afbraak van afval- en gifstoffen
 - . bewerking van voedingsstoffen
 - . opslag van glycogeen gevormd uit glucose
 - . galproductie
 - ligging en functie galblaas: opslag van gal
 - functie gal: met name emulgeren van vetten
- 3 voedingsstoffen en hun functie(s) voor het lichaam noemen en de relatie ervan met voedingsadviezen toelichten inclusief evenwicht tussen opname en gebruik, verbruik en verlies van stoffen bij een constante lichaamsmassa:
 - op te nemen (groepen van) stoffen: water, eiwitten, vetten, koolhydraten (zetmeel en suikers), mineralen (zouten), en vitamines
 - groepen van voedingsstoffen worden gebruikt voor de opbouw van het lichaam (bouwstoffen), voor het vrijmaken van energie (brandstoffen), als beschermende stoffen en/ of als reservestoffen
 - behulp van de schijf van vijf of een voedingsmiddelentabel de kwaliteit van verschillende maaltijden vergelijken -invloed van vezels in het voedsel op de darmperistaltiek

- 4 uitleggen wat er kan gebeuren bij ondervoeding, bij overmatig gebruik van voedsel, alcohol en medicijnen, en bij gebruik van tabak en drugs en hierbij abstracte relaties leggen: -overgewicht en vermagering als gevolg van over- en ondervoeding
-de relatie tussen activiteit, gebruik van energie en opslag of verbruik van reservestoffen
- grondstofwisseling
- 5 lymfevaten, bloedvaten en onderdelen van het hart noemen, in afbeeldingen aanwijzen en functie(s) en werking beschrijven, met inbegrip van enkele macroscopische details en problemen met de bloedsomloop:
-ligging en functies van lymfevaten, functie van kleppen -aan- en afvoer van stoffen en warmte door bloed
-van slagaders, aders en haarvaten: functies; onderscheid naar ligging, bloeddruk, bouw van de wand, aan- of afwezigheid van kleppen en samenstelling van het bloed in deze vaten
-naamgeving van aders en slagaders naar of bij bepaalde delen van het lichaam met daarnaast de aorta, poortader, holle aders, kransslagaders en kransaders -grote en kleine bloedsomloop
-de bouw, ligging, functie en werking van het hart met kamers, boezems en kleppen
-dikte van de wanden van de kamers in relatie tot hun functie
-principe van verandering van druk in de kamers en slagaders tijdens de hartwerking
-veel voorkomende oorzaken van hartinfarct en hartritmestoornissen, met name:
 - . stress
 - . overgewicht
 - . roken
 - . te grote inspanning
 - . erfelijke aanleg
 -gevolgen van een te hoge en een te lage bloeddruk
- 6 van bloed, lymfe en weefselvloeistof van de mens de samenstellende delen noemen en de functie van de delen beschrijven:
-vorm en functies en voorkomen van bloedplasma met onder andere: water, zouten, glucose, vitamines, vetten, eiwitten waaronder antistoffen, hormonen, zuurstof en koolstofdioxide
-vorm, functies en plaats van vorming van rode bloedcellen, witte bloedcellen en bloedplaatjes
-transport van stoffen tussen bloed, weefselvloeistof en cellen
- weefselvloeistof stroomt als lymfe in de lymfevaten
- 7 delen van het ademhalingsstelsel noemen, in afbeeldingen aanwijzen en functie(s) en werking beschrijven:
-naam, ligging, bouw, werking en functie van delen van het ademhalingsstelsel, met name:
 - . mondholte, neusholte en keel (met huid en strotklepje)
 - . luchtpijp met kraakbeenringen, slijmvlies met trilharen
 - . bronchiën
 - . longblaasjes
 -verschillen tussen borst- en buikademhaling/ ventilatiebewegingen door veranderingen van borstkas, middenrifspieren, buikspieren en tussenribspieren
-functie van hoesten
-voordelen van ademen via de neus in vergelijking met ademen via de mond
-kwaliteit van ingeademde lucht i.v.m. astma, bronchitis, longemfyseem en hooikoorts
- 8 lever en nieren met urineleiders, urineblaas en urinebuis noemen, in afbeeldingen aanwijzen en de functie ervan noemen, de bouw en werking van de nier beschrijven en beschrijven dat omzetting van afvalstoffen en niet- bruikbare stoffen in de lever plaatsvindt en dat deze daarna uitgescheiden worden:
-wisselende gehalten aan water en afvalstoffen (zoals ureum) in urine
-nierschors, niermerg, nierbekken

BI/K/11 BIOboek 3.10 + 3.11 + 3.12 + 3.13 + 4.7

Reageren op prikkels

- 1 toelichten dat gedrag bij dieren uit een reeks samenhangende handelingen bestaat, en kan aan de hand van concrete voorbeelden uitleggen dat gedrag afhankelijk is van inwendige en uitwendige prikkels
- 2 delen van het zenuwstelsel noemen, in afbeeldingen aanwijzen, en functie(s) en werking beschrijven; soorten zenuwcellen benoemen en onderverdelen:
-bouw, ligging en functie van delen van het centrale zenuwstelsel, met name:
 - . grote hersenen: bewustzijn, zintuiglijke waarneming en bewuste beweging
 - . kleine hersenen: coördinatie van bewegingen
 - . hersenstam: verbinding tussen grote hersenen en ruggenmerg en een rol bij reflexen in hoofd- en halsgebied

- . ruggenmerg: verbinding van organen met hersenen en een rol bij reflexen van romp en ledematen
- bouw van een zenuwcel met cellichaam en uitlopers
- ligging en functies van typen zenuwcellen:
 - . schakelcel
 - . gevoelszenuwcel
 - . bewegingszenuwcel
- gevoelszenuw, bewegingszenuw, gemengde zenuw
- reflex is een vaste, onbewuste reactie op een bepaalde prikkel:
 - . terugtrekreflex
 - . strekreflex
 - . kniepeesreflex
 - . pupilreflex
- functies van een reflex: onbewust regelen van motoriek, reageren bij kans op onverwachte beschadiging van het lichaam

- 3 ervaringen/ waarnemingen van zintuig-practicumproeven in biologische termen weergeven
- 4 delen van de gehoororganen, van de ogen en zintuigelementen in huid, neus en tong in afbeeldingen aanwijzen en functie en werking ervan beschrijven:
 - van het gehoororgaan, met name:
 - . oorschelp
 - . gehoorgang
 - . trommelvlies
 - . trommelholte
 - . buis van Eustachius
 - . gehoorbeentjes: hamer, aambeeld, stijgbeugel
 - . slakkenhuis met zintuigcellen
 - . gehoorzenuw
 - . evenwichtsorgaan
 - van de ogen, met name:
 - . wenkbrauw
 - . wimper
 - . traanklier
 - . traanbuis
 - . oogspier
 - . harde oogvlies
 - . hoornvlies
 - . vaatvlies
 - . iris met kringspieren en lengtespieren
 - . pupil
 - . lens: accommoderen
 - . glasachtig lichaam
 - . netvlies met gele vlek en blinde vlek
 - . oogzenuw
 - . ligging en functie van staafjes en kegeltjes
- 5 op abstracte wijze uitleggen dat prikkels uit de omgeving door zintuigen omgezet worden in impulsen die naar het centrale zenuwstelsel geleid worden, waardoor waarneming kan plaats vinden:
 - drempelwaarde, adequate prikkel, gewenning, motivatie
- 6 beschrijven dat bewust gedrag vanuit de hersenen gestuurd
- 7 wordt de samenstellende delen van de huid en het onderhuids bindweefsel noemen, in afbeeldingen aanwijzen en functie(s) beschrijven:
 - bouw, ligging en functies van de delen van de huid, met name:
 - . opperhuid met hoornlaag met dode cellen en kiemlaag met delende cellen en zenuwuiteinden ('pijnzintuig')
 - . lederhuid met bloedvaten, haarzakjes, talgklieren, haarspieren, zweetklieren, zenuwuiteinden en zintuigen
 - . haren
 - onderhuids bindweefsel met vetcellen
 - de rol van de doorbloeding, vet en de mate van zweten bij de temperatuurregeling
 - de rol van de hoornlaag bij de bescherming tegen infecties, uitdroging en beschadigingen
 - de rol van pigment bij de bescherming tegen ultraviolette straling
- 8 het principe van de werking van hormonen beschrijven

-beïnvloeding van groei, ontwikkeling en stofwisseling

- 9 hormoonklieren noemen, in afbeeldingen aanwijzen en functies en werking met de nodige detaillering beschrijven, met name van:
- hypofyse: productie van hormonen voor regeling groei, beïnvloeden van andere hormoonklieren
 - schildklier: stimulering van verbranding in cellen
 - eilandjes van Langerhans: productie van insuline en glucagon en de . handhaving van een constante bloedsuikerspiegel; diabetes
 - bijnieren: productie van adrenaline dat de activiteit van spieren, de ademhaling en de bloedsomloop versnelt
 - eierstokken en teelballen: naast productie van geslachtscellen ook productie van geslachtshormoon/ het ontstaan van secundaire geslachtskenmerken

BI/K/12 BIOboek 1.3 + 1.5 + 3.14 + 3.15 + 4.8

Van generatie op generatie

- 1 fasen in de lichamelijke en geestelijke groei en ontwikkeling van mensen noemen
- 2 delen van de voortplantingsstelsels noemen, in afbeeldingen aanwijzen en functie(s) en werking beschrijven:
- ligging, bouw en functie van eierstokken, eileiders, baarmoeder, schede (= vagina), grote en kleine schaamlippen, kittelaar (= clitoris)
 - ligging, bouw en functie van balzak, teelballen, bijballen, zaadblaasjes, zaadleiders, prostaat, penis, zwellichamen, urinebuis, voorhuid, eikel
- 3 functies van seksualiteit verwoorden en verschillen in opvattingen, normen en waarden daarover formuleren
- 4 beschrijven hoe de voortplanting van mensen verloopt:
- verloop van de menstruatiecyclus, met name:
 - . ontwikkeling van eicel in eierstok
 - . ovulatie
 - . opbouw baarmoederslijmvlies
 - . menstruatie (verval baarmoederslijmvlies)
 - bouw en functie van een eicel en een zaadcel
 - processen tijdens de zwangerschap, met name:
 - . bevruchting in de eileider
 - . delingen in de eileider
 - . innesteling in baarmoederslijmvlies
 - . ontwikkeling embryo/ foetus
 - ligging en functies van vruchtvliezen, vruchtwater, navelstreng en placenta (moederkoek)
 - het verloop van zwangerschap en geboorte met indalen, ontsluiting met weeën, uitdrijving met persweeën en nageboorte
 - eeneiige tweelingen, tweeeiige tweelingen
 - vormen en functie van prenataal onderzoek met name vruchtwaterpunctie en vlokkentest
- 5 de werking van voorbehoedmiddelen beschrijven:
- condoom, spiraaltje, sterilisatie, pessarium, invloed van de "pil" als ovulatieremmer
- 6 stadia in de levenscyclus van zaadplanten met geslachtelijke voortplanting noemen, inclusief aspecten van het overwinteren van een plant:
- ontkieming, groei en bloei
 - bestuiving en bevruchting
 - ontwikkeling van een kiempje uit een bevruchte eicel, een zaad uit een zaadbeginsel en een vrucht uit een vruchtbeginsel
 - aspecten van het overwinteren van een plant:
 - . als zaad
 - . alleen afsterven van de bovengrondse delen
 - . opslag van reservevoedsel in de wortels
 - . met blijvende bovengrondse delen met of zonder bladeren
- 7 aan de hand van voorbeelden geslachtelijke en ongeslachtelijke voortplanting bij zaadplanten herkennen en toelichten